

Žene preduzetnice u turbulentnim vremenima Izveštaj istraživanja

Putanje usavršavanja za otpornost u post-kovid
periodu za žene preduzetnice

Poziv: KA220-ADU - Partnerske saradnje u
obrazovanju odraslih

Broj projekta:
2022-1-HU01-KA220-ADU-000089295

Žene preduzetnice u turbulentnim vremenima

Izveštaj istraživanja

Autori:

Orsolya Gergely, SAPIENTIA Mađarski univerzitet u Transilvaniji

Beáta Kádár, SAPIENTIA Mađarski univerzitet u Transilvaniji

Eszter Szónyi, HÉTFA Naučni institut

Katalin Oborni, HÉTFA Naučni institut

2023

Rezultat projekta 1

Ovaj izveštaj o istraživanju razvijen je u okviru RE-FEM projekta „Putanje usavršavanja za otpornost u post-kovid periodu za žene preduzetnice“. RE-FEM je strateški projekat u obrazovanju odraslih koji je sufinansiran od strane programa Erasmus+ Evropske Unije pod registracionim brojem 2022-1-HU01-KA220-ADU-000089295. Glavni partner: Naučni institut HÉTFA. Ovaj dokument je pripremljen u okviru RE-FEM Radnog paketa 2 „Pripremno istraživanje“ koje koordinira Mađarski univerzitet u Transilvaniji - SAPIENTIA.

Saradnici:

Miguel Ángel Moya Collado, Nieves García Pereira, Andaluzijski podsticajni fond - Javna fondacija Andaluzije (Španija);

Ann-Sofi Backgren, Jasmine Urwäder, Brand-Sofi (Finska);

Zsuzsanna Ludmán, Boróka Szarvák, Csenge Ilyés, Hetfa Naučni institut (Mađarska);

Sanja Popović-Pantić, Ana Kovačević, Mirjana Dejanović, Institut Mihajlo Pupin (Srbija);

Dr. Ralitsa Zhekova, Mariya Zlateva - Regionalna agencija za preduzetništvo i inovacije - Varna (Bugarska);

Cecilia Kirov-Farkas, SEED Fondacija (Mađarska);

Veronika Blizman Servilová, Alica Cikatricisová, Katarína Gavalcová, Slovačka poslovna agencija (Slovačka).

Materijali proizvedeni u okviru RE-FEM projekta namenjeni su za upotrebu u obrazovne svrhe, te se mogu slobodno koristiti u te svrhe, ali njihov sadržaj ne može biti modifikovan ili dalje razvijan bez pismene dozvole partnera. Ponovno objavljivanje dokumenta sa nepromenjenim sadržajem je moguće jedino uz jasno navođenje autora i izvora originalnog materijala.

Kontakt: <https://refem.eu/>, internationaloffice@hetfa.hu

Prvo izdanje, 2023

Predloženo citiranje:

Orsolya Gergely, Katalin Oborni, Eszter Szónyi, Beáta Kádár (2023).

Women Entrepreneurs in Turbulent Times.

Research Report developed within the project RE-FEM – „Upskilling pathways for RESiliency in the post-Covid era for FEMale Entrepreneurs“

Sažetak

U ovim izazovnim vremenima, veoma je bitno osnažiti žene preduzetnice, posebno one koje imaju manje šansi, i koje se suočavaju sa preprekama u dobijanju značajne podrške za sprovođenje i dalji razvoj svojih poslovnih planova. Izazovi koje je donela pandemija COVID-19 ističu neophodnost da žene preduzetnice budu fleksibilne, otporne, unaprede digitalne veštine i primene efikasne strategije upravljanja krizom. Na osnovu ove potrebe, razvoj prilagođenih aktivnosti usmerenih na inovativna i praktična rešenja za podršku usavršavanju i otpornosti žena preduzetnica je ključan. RE-FEM projekat želi da dodatno doprinese ključnim pogledima za efikasniji preduzetnički razvoj žena kroz istraživanje, visoko kvalitetne materijale za obuku zasnovane na potrebama, e-učenju, istraživanju politika i uspostavljanje međunarodne mreže za sve ciljne grupe uključene u projekat.

Kao prva aktivnost projekta, sprovedeno je prekogranično istraživanje (u okviru *Radnog paketa 2*) kako bi se otkrilo kako krize utiču na žene preduzetnice, pružajući naučnu osnovu i polaznu tačku za dalje aktivnosti sprovedene u okviru projekta, poput **Priručnika za obuku** (*rezultat projekta 2*), **Online Edukativne Platforme** (*rezultat projekta 3*) i **Analiza politika** (*rezultat projekta 4*).

Istraživanje je imalo za cilj: **1) adresiranje izazova sa kojima su se suočavale žene preduzetnice** tokom pandemije COVID-19, zatim u post-kovid periodu i energetske krizi; **2) upoznavanje sa strategijama i mogućnostima koje su žene preduzetnice primenile** kako bi se nosile s izazovima i teškoćama.

Istraživanje je sprovedeno uz uključenost svih zemalja projekta, te smo prikupili podatke iz Finske, Bugarske, Mađarske, Rumunije (Transilvanija), Srbije, Slovačke i Španije (Andaluzija), uz doprinos članova projekta. Metodologija je obuhvatala prikupljanje podataka putem postojećih izvora „desk research”, online ankete koje su prosleđene preduzeticama, intervjui sa ekspertima i polu-strukturisane intervjue sa ženama preduzeticama..

Više od šest stotina (608) ispitanika je popunilo anketu. Tipični ispitanik ima između 41 i 50 godina (36%) i između 51 i 60 godina (28%), i visoko je obrazovan (33%), jedini je vlasnik svoje mikro kompanije, nema zaposlene osim sebe, a skoro 50% ima najviše 10 zaposlenih od januara 2022. Takođe, gotovo 2/3 ispitanika je prijavilo da je promet njihovih kompanija bio maksimalno 50 hiljada EUR - pri čemu je 27% ispod 10 hiljada EUR. Preduzetništvo je

takođe glavna aktivnost ili glavni izvor prihoda za 65% ispitanika, bez drugih zanimanja osim toga.

Najčešći uticaj COVID-19, identifikovan od strane oko trećine (29,8%) ispitanika, I to je bio „pad u tražnji” ili, u nekim slučajevima, „potpuni nedostatak tražnje”. Zatim je usledio pad prihoda (17,3%) i „rast prodaje putem interneta” (8,6%). Anketa je takođe istraživala **tri najvažnije mere koje su preduzele žene preduzetnice kako bi ublažile efekte pandemije na svoje kompanije** (po redu). 31,3% ispitanika je navelo da je uvođenje novih ili modifikovanih aktivnosti kao najvažnija mera, 13% je smanjilo ili obustavilo aktivnosti kompanije, a 10,4% je ojačalo prodaju putem interneta kako bi ublažilo efekte pandemije. Na drugom mestu, najkorišćenija mera bila je takođe jačanje prodaje putem interneta (9,5%), smanjenje radnih sati (9,2%) i razvoj održavanja aktivnosti (8,4%), dok su na trećem mestu najviše implementirane mere bile korišćenje (vladine) pomoći i nove modifikovane aktivnosti (u istoj meri - 7,4%). Ipak, važno je napomenuti da je 11,3% navelo da nisu preduzeli nikakve mere.

Na osnovu percepcije svih ispitanika **balansiranje obaveza u domaćinstvu i čuvanja dece s partnerom nije se značajno promenilo:** ukupno, 52,8% je izjavilo da je ravnoteža u deljenju ovih obaveza otprilike ista u poređenju sa periodom pre pandemije. Malo veći procenat ispitanika je rekao da je raspodela ovih aktivnosti nešto ili znatno više uravnotežena u poređenju sa vremenom pre pandemije, nego onih koji su rekli da je (nešto ili znatno) manje uravnotežena (15,8% naspram 13,7%), dok 17,8% nije imalo partnera ili nije živelo s njim u vreme ankete. Prema zemljama, 40-48,4% ispitanika je navelo da je ravnoteža ovih obaveza u domaćinstvu otprilike ista kao pre u Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji, dok je u Srbiji, Španiji, Slovačkoj i Finskoj ovo odgovorilo više od polovine ispitanika (između 52,3-60,1%). Oni koji su iskusili značajno manje uravnoteženost bili su u najvećem broju u Slovačkoj (8,4%), dok je najveći procenat ispitanika koji su prijavili nešto manje uravnoteženu podelu aktivnosti bio iz Mađarske (11,2%), Rumunije (10,5%) i Finske (10,1%). Ispitanici su prijavili značajno više uravnoteženu podelu ovih obaveza u Bugarskoj (20%), i nešto više uravnoteženu podelu u Bugarskoj (13,3%), Rumuniji (12,6%) i Slovačkoj (12%).

Što se tiče percepcije spremnosti za upravljanje budućim krizama, gotovo 50% ispitanika se oseća nešto više spremno da upravlja mogućim krizama, gotovo 1/3 se oseća potpuno spremno, dok 20% ne oseća veću spremnost nakon pandemije COVID-19.

Analiza ankete pruža dragocene uvide u iskustva i odgovore žena preduzetnica tokom pandemije COVID-19 i faze oporavka nakon pandemije, razjašnjava njihovu otpornost i prilagodljivost pred izazovima. Dok se ovi rezultati fokusiraju na uticaje poteškoća

izazvanih COVID-19, podaci prikupljeni iz intervjua pokazuju drugačiji aspekt uticaja krize. Pandemija je nenamerno pružila priliku za preduzetničko učenje, stvarajući jedinstveni „laboratorijski“ okvir u kojem su žene preduzetnice mogle unaprediti svoje veštine i povećati svoju otpornost. Nadograđujući veštine razvijene tokom pandemije, naučene lekcije i stečene veštine tokom COVID-19 se konstantno prilagođavaju u novim situacijama izazova.

Prema stručnim intervjuima, **trebalo bi da postoje ciljne politike, podrške i inicijative posvećene ženama preduzetnicama, ne samo tokom kriza, već redovno, te bi ovi programi trebalo da prepoznaju i adresiraju specifične izazove s kojima se preduzetnice suočavaju u poslovanju.** na osnovu toga da uspešne žene preduzetnice doprinose društvu kroz ekonomski rast. Podrška ženama preduzetnicama je objašnjena. Neki od stručnjaka su takođe naglasili da imaju važnu ulogu i značaj neutralni programi u podršci ženama preduzetnicama. Takođe, istaknuto je opšte mišljenje da svi nivoi (EU, države, regionalne/lokalne vlade, žene organizacije i udruženja preduzetnika) treba da preuzmu odgovornost i resurse za sprovođenje specifičnih programa podrške.

Fokus priča ispitanika se proteže dalje od samog COVID-19 i njegovog uticaja. Obuhvatio je sve druge izazove s kojima su se suočavali od poslednjeg talasa pandemije COVID-19. Ovaj preokret u perspektivi o izazovima i krizama posebno je bio izražen u pričama koje su podelile žene preduzetnice. Ova spoznaja nas je dovela do opisa konteksta u našoj analizi kao kontinuirane polikrize, koju možemo definisati kao fazu koja sledi nakon opadanja COVID-19.

Nakon analize svih 56 intervjua, glavni nalazi se mogu predstaviti kroz tri ključne reči: **izazovi, strategije i podrška, i potrebe.**

Da bismo opisali uzročno povezanu seriju kriznih situacija s kojima su se žene preduzetnice suočavale u post-kovid periodu, koristili smo termin „polikriza“. **Polikriza, sa COVID-19 u epicentru, podstakla je preduzetničko učenje žena preduzetnica. One su stekle dragocena iskustva, unapredile veštine kako bi dodatno unapredile svoje preduzetničke aktivnosti, ojačale postojeće ili počele da grade otporne zajednice i iskoristile nove poslovne prilike unutar ograničenja s kojima su se suočavale tokom krize.** Stoga tvrdimo da je važno prepoznati da iako numerički podaci mogu ukazivati na negativne uticaje, brojne preduzetnice su uspele da prevaziđu izazove koje su postavili COVID-19 i polikriza. Izazovna pandemija i teškoće izazvane dodatnim krizama, u suštini, pružile su jedinstvenu priliku malim i srednjim ženskim preduzećima da steknu veštine i znanje potrebne za uspeh u izazovnim okolnostima.

Ključno je priznati da su ženski ispitanici prepoznali raznovrstan skup zainteresovanih strana koji su uključeni ili koji bi trebali biti uključeni u podršku ženama preduzetnicama. Bilo je očigledno da je saradnja između različitih pojedinaca i entiteta, uključujući preduzetnike, donosio odluka, škole, univerzitete i obrazovne centre, od vitalnog značaja za pružanje resursa i smernica.

Programi podrške na nivou države variraju između zemalja, pri čemu neke zemlje imaju snažnije programe državne podrške (Finska, Španija, Srbija, Bugarska), dok druge imaju manje prisustvo (Rumunija, Mađarska, Slovačka). Žene intervjuisane delile su svoja iskustva u suočavanju s krizama, što je potvrdilo gledište da manja preduzeća dobijaju manje državne podrške. Spoljno finansiranje, bilo od vlade ili komercijalnih izvora, manje se koristilo, često zbog neprikladnosti ili prisutnosti više izazova nego koristi. Kao rezultat toga, **žene preduzetnice su smatrale da je javna podrška donekle neadekvatna, i to iz razloga što ovi programi nisu efikasno adresirali povećanu potražnju za poslovima vezanim za brigu koju su doživele tokom pandemije.** Nije iznenađujuće da, pored zahteva za povećanom finansijskom podrškom za žene preduzetnice uopšteno, postoji jasna potreba za unapređenom podrškom koja je eksplicitno prilagođena preduzetnicama, što je prepoznato kao ključni korak u osnaživanju ženskog preduzetništva.

Intervjui sa preduzetnicama otkrili su značajnu oslonjenost na resurse iz privatnog sektora umesto zvanične državne podrške. Bez obzira na dostupnost programa na nivou države, bilo je uobičajeno da se žene preduzetnice oslanjaju na resurse privatnog sektora, uključujući porodičnu podršku, lične uštede i pozajmice od rođaka. Članovi porodice, posebno supruzi, često su pružali podršku u čuvanju dece ili finansijsku pomoć, u zavisnosti od uloge preduzeća u finansijskoj sigurnosti porodice. Kako su već istakli stručni ispitanici, neformalne i formalne grupe samo za žene odigrale su značajnu ulogu u podršci preduzetnicama tokom i nakon pandemije. Ove grupe su služile kao prostori za deljenje znanja, razvoj veština i međusobnu podršku.

Izvan naglašavanja podrške dobijene od privatnog sektora, žene preduzetnice su jasno razumele kompleksnost i uloge različitih zainteresovanih strana na različitim nivoima podrške i osnaživanja. **Ispitanici su naglasili važnost sistema podrške koji adresira celokupne potrebe žena preduzetnica.** Ovo uključuje podršku porodice, pristup relevantnim obukama i stvaranje okruženja koje je sposobno da adresira potrebu za balansiranjem poslovnih i ličnih odgovornosti. Pored efikasnog sistema podrške, naglasak je stavljen na podizanje svesti o potrebama podrške za žene preduzetnice, pri čemu je značajna uloga dodeljena udruženjima i organizacijama koje podržavaju žene. Stoga je

istaknuta važnost podrške udruženjima i organizacijama koje rade na osnaživanju i pomoći ženama u preduzetništvu.

Neki ispitanici su predložili strukturalne promene kako bi unapredili jednake mogućnosti za žene preduzetnice. Neke žene su istakle da bi preduzetničko obrazovanje trebalo da počne rano u školi, jer bi to povećalo preduzetnički potencijal žena i šanse za bolje opremljene žene preduzetnice. Druga je naglasila da podizanje svesti o preduzetništvu žena i njihovim preprekama kako bi se suprotstavile stereotipima doprinelo povećanju šansi za učešće žena u preduzetničkim aktivnostima. Takođe je istaknuto da bi holističke potrebe preduzetnica trebalo razmatrati kako bi se prevazišle teškoće balansiranja posla i života prilikom dizajniranja politika i mera podrške ženama preduzeticama (npr. razmatranje podrške za čuvanje dece, povećanje mesta u vrtićima).

Iz intervjua su proizašla pet područja razvoja veština i kompetencija koja se odnose na pružanje podrške ženskim preduzećima kako bi postale otpornije u vremenima kriza: **mentorstvo, umrežavanje, finansijska pismenost i osvešćenost, digitalna pismenost, mentalno zdravlje i održive zelene prakse.** Ispitanici su istakli važnost razvoja veština i kompetencija žena preduzetnica, naglašavajući potrebu za programima državne podrške prilagođenih njihovim specifičnim potrebama i dostupnosti. Mentalno zdravlje žena preduzetnica je još jedna briga. Suočavanje s pritiscima i izazovima preduzetništva, posebno u vremenima krize, kada se povećano opterećenje brige prebacuje ne isključivo, ali u velikoj meri na ženska pleća. Izražena je potreba za programima i resursima koji podržavaju mentalno zdravlje žena preduzetnica.

Iako nije primarni fokus, neke preduzetnice razmatraju širenje na međunarodna tržišta. Ovaj aspekt predstavlja kako prilike tako i izazove i mogao bi imati koristi od ciljne podrške i obuke. Čuli smo i primere žena preduzetnica koje proširuju svoje ciljne grupe kao rezultat selidbe u inostranstvo.

Na kraju, pored programa za upravljanje promenama i kriznim menadžmentom, usvajanje zelenih i održivih praksi pojavilo se kao alat za osnaživanje žena preduzetnica u prilagođavanju promenljivim okruženjima. Preduzetnice sve više pokazuju interes za ekološke i energetski efikasne pristupe, što se može posmatrati kao oblast prilike za programe razvoja i podrške.

Naša istraživanja pokazuju da su žene preduzetnice odgovorile na ove izazove sa povećanim nivoom profesionalizma, usvajajući inovativne strategije i unapređujući svoje veštine za prevazilaženje prepreka koje je postavila pandemija. Centralno u ovom procesu profesionalizacije je ponovno izmišljanje njihovih poslova. Žene preduzetnice koje

smo anketirali su povećale svoju prisutnost na lokalnim i, u nekim slučajevima, međunarodnim tržištima. Ovo proširenje se pripisuje njihovom angažmanu u raznovrsnim i višeslojnim aktivnostima, kao i efikasnoj upotrebi digitalnih platformi i alata. **Strategije korištene tokom COVID-19 da bi preživele i prevazišle prepreke su značajno doprinele razvoju preduzetničkih veština i učenja. U ovom procesu učenja, uloga neformalnih/formalnih zajednica, posebno sigurnih prostora samo za žene, igra značajnu ulogu. Akumulacija društvenog kapitala se pokazala kao značajan faktor u njihovoj sposobnosti ne samo da prežive, već i da inoviraju svoje poslove u izazovnim vremenima.**

Website

www.refem.eu

Email:

hetfa_re-fem@hetfa.eu

Facebook:

www.facebook.com/REFEM0

Twitter:

[@RE-FEM project](https://twitter.com/RE-FEM_project)

Linkedin:

www.linkedin.com/RE-FEM

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.